

Równanie Poissona i relaksacja

Treść

- typowe liniowe równania różniczkowe cząstkowe
- typowe warunki brzegowe
- ilorazy różnicowe pierwszej i drugiej pochodnej
- dyskretyzacja równania
- procedura relaksacji i nadrelaksacji
- całka działania i zbieżność iteracji
- metody dokładne i iteracyjne rozwiązywania układów równań liniowych (metody Gaussa, dekompozycji LU, Jacobiego, Gaussa-Seidla)
- wygładzanie błędów
- iteracja wielosiatkowa

typowe cząstkowe liniowe równanie różniczkowe

- $\frac{\partial^2 u}{\partial t^2} = c^2 \frac{\partial^2 u}{\partial x^2}$ (hiperboliczne, klasyczne falowe)
- $i\hbar \frac{\partial u}{\partial t} = D \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + V(x, t)u$ (paraboliczne, Schrödingera, kwantowe falowe)
- $\frac{\partial u}{\partial t} = D \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + S(x, t)$ (paraboliczne, przewodnictwa cieplnego, dyfuzji)
- $0 = \epsilon \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + S(x)$ (eliptyczne, Poissona)
- $\frac{\partial u}{\partial t} = c \frac{\partial u}{\partial x}$ (adwekcji, "równanie falowe pierwszego rzędu")
- obszar całkowania $\Omega = [a, b]$
- $u(a) = C$ (warunek brzegowy typu Dirichleta)
- $u'_x(a) = D$ (warunek brzegowy typu Neumanna)
- $u'_x(a) + cu(a) = E$ (warunek brzegowy typu Robina lub mieszany)

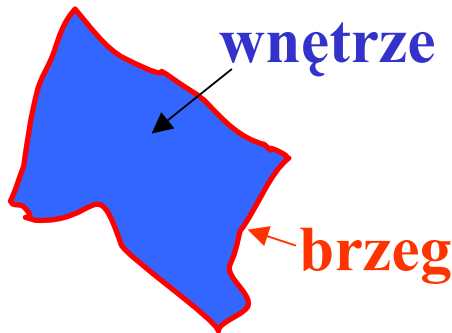
równanie Poissona jako modelowe eliptyczne funkcjonał działania, zbieżność, relaksacje wielosiatkowe

Eliptyczne: opisuje stany stacjonarne

$$\nabla^2 \phi = -\rho$$

- 1) Rozkład potencjału elektrostatycznego
[minimum *działania* w układzie ładunek/pole]
- 2) Rozkład temperatury przy stacjonarnym przepływie ciepła
[granica czasowa problemu parabolicznego]

...

na brzegu musimy określić wartość
rozwiązania lub jego pochodnej normalnej
lub związek między nimi

ilorazy różnicowe

różniczkowanie
numerycz-
ne

interpolacja
wielomia-
nowa

dynamika
punktu
material-
nego

schematy
Eulera

równania
nieliniowe

metoda
bisekcji

metoda
Newtona

fraktal N.

krok w
schemacie
niejawnym

układy
równań
nielini-
owych

schemat
trapezów

- rachunek różniczkowy i pochodna funkcji $f(x)$
- $f'(x) \equiv \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x+\Delta x) - f(x)}{\Delta x}$
- najprostsze metody numeryczne rozwiązywania równań różniczkowych – przed przejściem granicznym
- pracujemy na ilorazach różnicowych oraz równaniach algebraicznych, które powstają z dyskretyzacji przestrzeni / czasu do punktów / chwil czasowych
- dyskretyzacja czasu / przestrzeni, ilorazy różnicowe zamiast pochodnych – metoda różnic skończonych (*finite difference method*)

twierdzenie Taylora

różniczkowanie
numerycz-
ne

- szereg Taylora

- $y(t + \Delta t) = y(t) + \Delta t \frac{dy}{dt}|_t + \frac{\Delta t^2}{2} \frac{d^2 y}{dt^2}|_t + \dots + \frac{\Delta t^n}{n!} \frac{d^n y}{dt^n}|_t + \dots$

- twierdzenie Taylora

- $y(t + \Delta t) = y(t) + \sum_{n=1}^N \left[\frac{\Delta t^n}{n!} \frac{d^n y}{dt^n}|_t \right] + \frac{\Delta t^{N+1}}{(N+1)!} \frac{d^{N+1} y}{dt^{N+1}}|_\tau$, gdzie $\tau \in (t, t + \Delta t)$

- reszta znika w granicy małego kroku czasowego

- $\lim_{\Delta t \rightarrow 0} \left(\frac{\Delta t^{N+1}}{N!} \frac{d^{N+1} y}{dt^{N+1}}|_\tau \right) = 0$

- tempo zbieżności do zera jest Δt^{N+1} , co oznaczamy
 $\left(\frac{\Delta t^{N+1}}{(N+1)!} \frac{d^{N+1} y}{dt^{N+1}}|_\tau \right) = O(\Delta t^{N+1})$

różniczkowanie numeryczne: dwupunktowy iloraz różnicowy pierwszej pochodnej

różniczkowanie
numerycz-
ne

■ szereg Taylora:

$$\blacksquare y(t + \Delta t) = y(t) + \Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + \frac{\Delta t^2}{2} \frac{d^2 y}{dt^2} \Big|_t + \cdots + \frac{\Delta t^n}{n!} \frac{d^n y}{dt^n} \Big|_t + \cdots$$

$$\blacksquare y(t + \Delta t) = y(t) + \Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + O(\Delta t^2)$$

$$\blacksquare \Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t = y(t + \Delta t) - y(t) + O(\Delta t^2)$$

$$\blacksquare \frac{dy}{dt} \Big|_t = \frac{y(t + \Delta t) - y(t)}{\Delta t} + O(\Delta t)$$

różniczkowanie numeryczne: schemat centralny trójpunktowy

różniczkowanie
numerycz-
ne

■ szereg Taylora:

$$\blacksquare y(t + \Delta t) = y(t) + \Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + \frac{\Delta t^2}{2} \frac{d^2 y}{dt^2} \Big|_t + \frac{\Delta t^3}{3!} \frac{d^3 y}{dt^3} \Big|_t + \frac{\Delta t^4}{4!} \frac{d^4 y}{dt^4} \Big|_t + \dots$$

$$\blacksquare y(t - \Delta t) = y(t) - \Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + \frac{\Delta t^2}{2} \frac{d^2 y}{dt^2} \Big|_t - \frac{\Delta t^3}{3!} \frac{d^3 y}{dt^3} \Big|_t + \frac{\Delta t^4}{4!} \frac{d^4 y}{dt^4} \Big|_t + \dots$$

$$\blacksquare y(t + \Delta t) - y(t - \Delta t) = 2\Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + 2\frac{\Delta t^3}{3!} \frac{d^3 y}{dt^3} \Big|_t + \dots$$

$$\blacksquare y(t + \Delta t) - y(t - \Delta t) = 2\Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + O(\Delta t^3)$$

$$\blacksquare \frac{dy}{dt} \Big|_t = \frac{y(t+\Delta t) - y(t-\Delta t)}{2\Delta t} + O(\Delta t^2)$$

■ zamiast

$$\blacksquare \frac{dy}{dt} \Big|_t = \frac{y(t+\Delta t) - y(t)}{\Delta t} + O(\Delta t)$$

różniczkowanie numeryczne: schemat centralny pięciopunktowy

różniczkowanie
numerycz-
ne

■ szereg Taylora:

$$\blacksquare y(t + \Delta t) = y(t) + \Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + \frac{\Delta t^2}{2} \frac{d^2 y}{dt^2} \Big|_t + \frac{\Delta t^3}{3!} \frac{d^3 y}{dt^3} \Big|_t + \frac{\Delta t^4}{4!} \frac{d^4 y}{dt^4} \Big|_t + \dots$$

$$\blacksquare y(t - \Delta t) = y(t) - \Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + \frac{\Delta t^2}{2} \frac{d^2 y}{dt^2} \Big|_t - \frac{\Delta t^3}{3!} \frac{d^3 y}{dt^3} \Big|_t + \frac{\Delta t^4}{4!} \frac{d^4 y}{dt^4} \Big|_t + \dots$$

$$\blacksquare y(t + \Delta t) - y(t - \Delta t) = 2\Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + 2 \frac{\Delta t^3}{3!} \frac{d^3 y}{dt^3} \Big|_t + O(\Delta t^5) \quad (1)$$

$$\blacksquare y(t + 2\Delta t) = y(t) + 2\Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + 4 \frac{\Delta t^2}{2} \frac{d^2 y}{dt^2} \Big|_t + 8 \frac{\Delta t^3}{3!} \frac{d^3 y}{dt^3} \Big|_t + 16 \frac{\Delta t^4}{4!} \frac{d^4 y}{dt^4} \Big|_t + \dots$$

$$\blacksquare y(t - 2\Delta t) = y(t) - 2\Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + 4 \frac{\Delta t^2}{2} \frac{d^2 y}{dt^2} \Big|_t - 8 \frac{\Delta t^3}{3!} \frac{d^3 y}{dt^3} \Big|_t + 16 \frac{\Delta t^4}{4!} \frac{d^4 y}{dt^4} \Big|_t + \dots$$

$$\blacksquare y(t + 2\Delta t) - y(t - 2\Delta t) = 4\Delta t \frac{dy}{dt} \Big|_t + 2 \cdot 8 \frac{\Delta t^3}{3!} \frac{d^3 y}{dt^3} \Big|_t + O(\Delta t^5) \quad (2)$$

$$\blacksquare 8 \cdot (1) - (2) \rightarrow$$

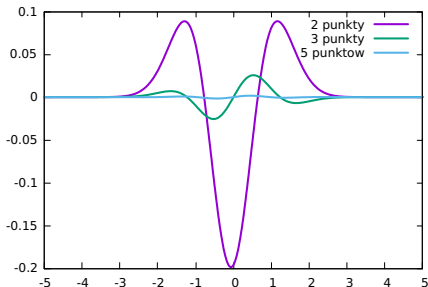
$$\blacksquare \frac{dy}{dt} \Big|_t = \frac{1}{12\Delta t} [y(t - 2\Delta t) - 8y(t - \Delta t) + 8y(t + \Delta t) - y(t + 2\Delta t)] + O(\Delta t^4)$$

■ etc.

różniczkowanie numeryczne: schemat centralny pięciopunktowy

różniczkowanie
numerycz-
ne

- Rysunek pokazuje różnicę między dokładną pochodną funkcji gaussowskiej $\exp(-x^2)$ oraz jej przybliżeniem ilorazem różnicowym przy $\Delta x = \frac{1}{5}$, z ilorazem 2, 3 oraz 5 punktowym

iloraz różnicowy drugiej pochodnej

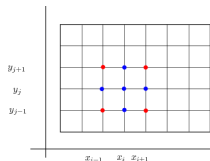
- szereg Taylora
- $f(x + dx) = f(x) + dx \frac{df}{dx} \Big|_x + \frac{dx^2}{2} \frac{d^2f}{dx^2} \Big|_x + \frac{dx^3}{3!} \frac{d^3f}{dx^3} \Big|_x + \frac{dx^4}{4!} \frac{d^4f}{dx^4} \Big|_x + \frac{dx^5}{5!} \frac{d^5f}{dx^5} \Big|_x + \frac{dx^6}{6!} \frac{d^6f}{dx^6} \Big|_\xi$
- $f(x - dx) = f(x) - dx \frac{df}{dx} \Big|_x + \frac{dx^2}{2} \frac{d^2f}{dx^2} \Big|_x - \frac{dx^3}{3!} \frac{d^3f}{dx^3} \Big|_x + \frac{dx^4}{4!} \frac{d^4f}{dx^4} \Big|_x - \frac{dx^5}{5!} \frac{d^5f}{dx^5} \Big|_x + \frac{dx^6}{6!} \frac{d^6f}{dx^6} \Big|_\eta$
- czerwone + niebieskie stronami, z tego wyliczyć wyrażenie z drugą pochodną
- $dx^2 \frac{d^2f}{dx^2} \Big|_x = f(x + dx) + f(x - dx) - 2f(x) + O(dx^4)$
- $\frac{d^2f}{dx^2} \Big|_x = \frac{f(x+dx)+f(x-dx)-2f(x)}{dx^2} + O(dx^2)$

dyskretna forma równania Poissona

- $\frac{d^2 f}{dx^2} \Big|_x = \frac{f(x+dx) + f(x-dx) - 2f(x)}{dx^2} + O(dx^4)$
- $\nabla^2 \phi = -\rho$
- 1D: $\frac{\phi(x+dx) + \phi(x-dx) - 2\phi(x)}{dx^2} = -\rho(x)$
- 2D:

$$\frac{\phi(x+dx, y) + \phi(x-dx, y) - 2\phi(x, y)}{dx^2} \quad (1)$$

$$\frac{\phi(x, y+dy) + \phi(x, y-dy) - 2\phi(x, y)}{dy^2} = -\rho(x, y) \quad (2)$$

Układ równań liniowych

równanie Laplace'a

- 2D:

$$\frac{\phi(x+dx, y) + \phi(x-dx, y) - 2\phi(x, y)}{dx^2} \quad (3)$$

$$\frac{\phi(x, y+dy) + \phi(x, y-dy) - 2\phi(x, y)}{dy^2} = 0 \quad (4)$$

- dla $dx = dy$:
- 2D: $\phi(x+dx, y) + \phi(x-dx, y) - 2\phi(x, y) + \phi(x, y+dx) + \phi(x, y-dx) - 2\phi(x, y) = 0$
- albo
- $\phi(x+dx, y) + \phi(x-dx, y) + \phi(x, y+dx) + \phi(x, y-dx) = 4\phi(x, y)$

Warto wiedzieć: (zasada maximum)
rozwiązanie równanie Laplace'a osiąga wartości
ekstremalne na brzegach (dowód np. u Weinbergera)

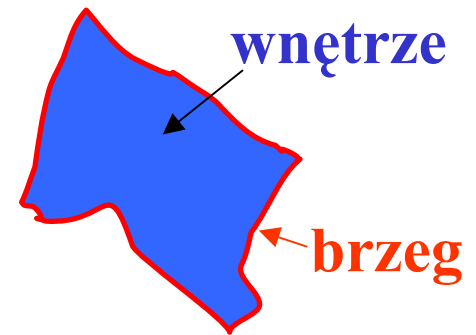
dla metody RS:

$$\nabla^2 \phi = 0$$

$$\Phi(i, j) = (\Phi(i - 1, j) + \Phi(i, j - 1) + \Phi(i + 1, j) + \Phi(i, j + 1))/4$$

skoro każdy punkt z wewnątrz
obszaru całkowania jest średnią arytmetyczną z sąsiadów
nigdy nie będzie większy od żadnego z nich

iteracja relaksacyjna 2D

- $\nabla^2 \phi = -\rho(x)$
- z $dx = dy$
- $\frac{\phi(x+dx, y) + \phi(x-dx, y) + \phi(x, y-dx) + \phi(x, y+dx) - 4\phi(x, y)}{dx^2} = -\rho(x, y)$
- dokładne rozwiązanie dyskretnej wersji równania Poissona spełnia warunek:
- $\phi(x, y) = \frac{dx^2 \rho(x, y) + \phi(x+dx, y) + \phi(x-dx, y) + \phi(x, y-dx) + \phi(x, y+dx)}{4}$
- pomysł na relaksację: przeiterować, może się zbliżać, jeśli tak mamy rozwiązanie
- $\phi(x, y) := \frac{dx^2 \rho(x, y) + \phi(x+dx, y) + \phi(x-dx, y) + \phi(x, y-dx) + \phi(x, y+dx)}{4}$

Z elektrostatyki poprzez metodę różnic skończonych do równania Poissona i metod relaksacji i nadrelaksacji .

Działanie dla układu ładunków (ρ) + pole :

/ potencjał pola elektrycznego

$$S = \int \left(\frac{1}{2} \mathbf{E}^2 - \rho \phi \right) dv = \int \left(\frac{1}{2} (\nabla \phi)^2 - \rho \phi \right) dv$$

(to **nie** jest energia układu
energia będzie gdy znak
przy ρ będzie +)

wektor pola elektrycznego

rozkład ładunku

funkcja podcałkowa:
tzw. lagranżjan układu pole - ładunek

$$\mathbf{E} = -\nabla \phi$$

$$S = \min \longrightarrow \nabla^2 \phi = -\rho$$

Działanie jest najmniejsze dla potencjału, który spełnia równanie Poissona

Zobaczmy to w 1D:

działanie a równanie Poissona w 1D

$$S = \left| \int_{-d/2}^{d/2} \left(\frac{1}{2} \left(\frac{d\phi}{dz} \right)^2 - \rho\phi \right) dz \right|$$

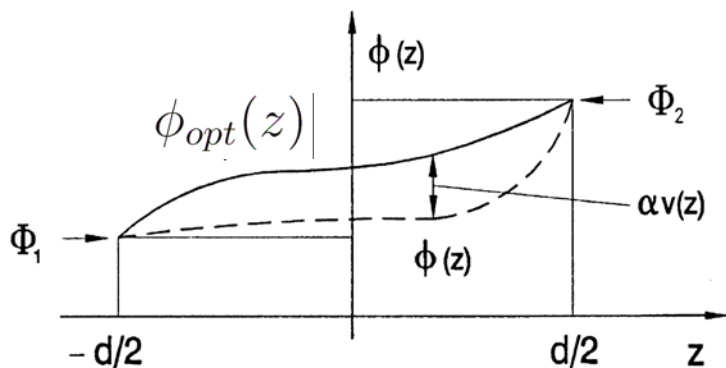
Z warunkami brzegowymi typu Dirichleta

$$\phi(z = -d/2) = \Phi_1, \quad \phi(z = d/2) = \Phi_2$$

Dla jakiego ϕ wartość działania jest ekstremalna ? (w praktyce minimalna,
bo maksymalna nie istnieje).

Ogólny problem minimum funkcjonału (całki funkcjonalnej)

$$F[\phi(z)] = \int_{-d/2}^{d/2} f[\phi(z), \phi'(z); z] dz$$

$\phi_{opt}(z)$ optymalny potencjał: minimalizuje działanie

$\phi(z)$ „bliski” optymalnemu
i spełniający te same warunki brzegowe

$\phi(z) = \phi_{opt}(z) + \alpha v(z)$ ← dowolna funkcja
ciągła z pochodną
mały parametr

$$v(z = -d/2) = v(z = d/2) = 0$$

$$\phi(z) = \phi_{opt}(z) + \alpha v(z)$$

z definicji: $F[\phi(z)] \geq F[\phi_{opt}(z)]$ |

$$F[\phi(z)] = \int_{-d/2}^{d/2} f[\phi_{opt}(z) + \alpha v(z), \phi'_{opt}(z) + \alpha v'(z); z] dz$$
 |

Wartość $\alpha=0$ jest optymalna:

$$\frac{d}{d\alpha} \left(\int_{-d/2}^{d/2} f[\phi_{opt}(z) + \alpha v(z), \phi'_{opt}(z) + \alpha v'(z); z] dz \right)_{\alpha=0} = 0$$

Pochodna pod całkę:

$$\int_{-d/2}^{d/2} \left[\frac{\partial f}{\partial \phi} \frac{\partial \phi}{\partial \alpha} + \frac{\partial f}{\partial \phi'} \frac{\partial \phi'}{\partial \alpha} \right]_{\alpha=0} dz = 0$$

$v(z)$

$v'(z)$

(wstawiamy $\alpha=0$)

$$\int_{-d/2}^{d/2} \left[\frac{\partial f}{\partial \phi_{opt}} v(z) + \frac{\partial f}{\partial \phi'_{opt}} v'(z) \right] dz = 0$$

$$\int_{-d/2}^{d/2} \left[\frac{\partial f}{\partial \phi_{opt}} v(z) + \frac{\partial f}{\partial \phi'_{opt}} v'(z) \right] dz = 0$$

pochoďna iloczynu [całkowanie przez części]

$$\frac{\partial f}{\partial \phi'_{opt}} v'(z) = \frac{d}{dz} \left[\frac{\partial f}{\partial \phi'_{opt}} v(z) \right] - \left[\frac{d}{dz} \frac{\partial f}{\partial \phi'_{opt}} \right] v(z)$$

$$\int_{-d/2}^{d/2} dz \left[\frac{\partial f}{\partial \phi_{opt}} - \frac{d}{dz} \frac{\partial f}{\partial \phi'_{opt}} \right] v(z) + \left[\frac{\partial f}{\partial \phi'_{opt}} v(z) \right]_{-d/2}^{d/2} = 0$$

dowolna

$v(-d/2)=v(d/2)=0$

czyli:

$$\frac{\partial f}{\partial \phi_{opt}} - \frac{d}{dz} \frac{\partial f}{\partial \phi'_{opt}} = 0$$

→ równanie Eulera-Lagrange'a
na funkcję dla której całka funkcjonalna
minimalna

Równanie Eulera-Lagrange'a dla energii układu ładunek+pole

$$S = \int_{-d/2}^{d/2} \left(\frac{1}{2} \left(\frac{d\phi}{dz} \right)^2 - \rho\phi \right) dz \quad \Bigg| \longrightarrow \quad f(\phi, \phi'; z) = \frac{1}{2}(\phi')^2 - \rho\phi$$

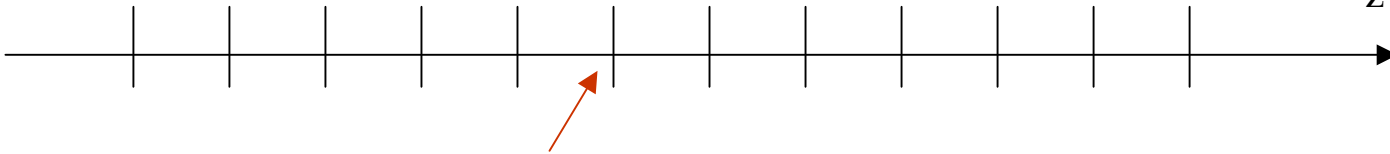
$$\frac{\partial f}{\partial \phi} - \frac{d}{dz} \frac{\partial f}{\partial \phi'} = 0 \quad \Bigg|$$

$$-\rho = \frac{d}{dz} \phi' = \phi'' \quad \Bigg|$$

---

minimalne działanie dostajemy
dla potencjału spełniającego
równanie Poissona

Działanie na siatce różnicowej

$$S = \int_{-d/2}^{d/2} \left(\frac{1}{2} \left(\frac{d\phi}{dz} \right)^2 - \rho\phi \right) dz$$

$$\phi_n = \phi(z_n)$$

$$\rho_n = \rho(z_n)$$

$$S = \sum_n \Delta z \left(\frac{1}{2} (\phi'_n)^2 - \rho_n \phi_n \right)$$

Zdyskretyzowane działanie

$$\phi'_n = \frac{\phi_n - \phi_{n-1}}{\Delta z}$$

najprostszy iloraz różnicowy pierwszej pochodnej

Minimum zdyskretyzowanego działania

$$\frac{\partial S}{\partial \phi_i} = 0$$

dla wszystkich oczek siatki i

$$\frac{\partial S}{\partial \phi_i} = \sum_n \left[\frac{1}{2\Delta z^2} \frac{\partial}{\partial \phi_i} (\phi_n - \phi_{n-1})^2 - \rho_n \frac{\partial \phi_n}{\partial \phi_i} \right] = 0$$

$$\frac{\partial S}{\partial \phi_i} = \sum_n \left[\frac{1}{\Delta z^2} \left((\phi_n - \phi_{n-1}) \delta_{ni} - (\phi_n - \phi_{n-1}) \delta_{(n-1)i} \right) - \rho_n \delta_{ni} \right] = 0$$

wysumowane z deltami Kroneckera:

$$\frac{\partial S}{\partial \phi_i} = \frac{1}{\Delta z^2} ((\phi_i - \phi_{i-1}) - (\phi_{i+1} - \phi_i)) - \rho_i = 0$$

z zasady najmniejszego działania
na siatce dostaliśmy dokładnie takie samo
równanie, jak po bezpośredniej dyskretyzacji
równania Poissona:

$$\frac{1}{\Delta z^2} (-\phi_{i-1} + 2\phi_i - \phi_{i+1}) = \rho_i$$

$$-\rho = \frac{d}{dz} \phi' = \phi''$$

z ilorazem różnicowym drugiej pochodnej

$$\phi''_i = \frac{\phi_{i+1} + \phi_{i-1} - 2\phi_i}{\Delta z^2}$$

wartość działania:

$$S = \int_{-d/2}^{d/2} \left(\frac{1}{2} \left(\frac{d\phi}{dz} \right)^2 - \rho\phi \right) dz \Bigg|$$

pozwała ocenić zbieżność procedur iteracyjnych

ponadto: nieoceniona do kontroli jakości

rozwiązania w metodzie elementów skończonych
(wybór elementów, wybór funkcji kształtu)

Zbieżność procedury relaksacyjnej

Przepis relaksacyjny

$$\boxed{\frac{1}{\Delta z^2} (-\phi_{i-1} + 2\phi_i - \phi_{i+1}) = \rho_i} \rightarrow \phi'_i = \frac{\phi_{i+1} + \phi_{i-1} + \Delta z^2 \rho_i}{2}$$

Działanie:
$$a = \sum_n \left[\frac{1}{2\Delta z^2} (\phi_n - \phi_{n-1})^2 - \rho_n \phi_n \right]$$

Przyczynek do a od punktu i :

$$\begin{aligned} a_i \times 2\Delta z^2 &= (\phi_i - \phi_{i-1})^2 + (\phi_{i+1} - \phi_i)^2 - 2\Delta z^2 \rho_i \phi_i \\ &= 2\phi_i^2 + \phi_{i-1}^2 + \phi_{i+1}^2 - 2\phi_i(\phi_{i-1} + \phi_{i+1}) - 2\Delta z^2 \rho_i \phi_i \end{aligned}$$

Wyliczmy zmianę funkcjonału działania jeśli iteracji poddany zostanie TYLKO i -ty punkt siatki.

$$\begin{aligned} (a'_i - a_i) \times (2\Delta z^2) &= 2\phi_i'^2 - 2\phi_i^2 - 2(\phi'_i - \phi_i)(\phi_{i-1} + \phi_{i+1}) - 2\Delta z^2 \rho_i (\phi'_i - \phi_i) \\ \dots &= -(\phi_{i+1} + \phi_{i-1} + \Delta z^2 \rho_i - 2\phi_i)^2 / 2 \end{aligned}$$

Relaksacja potencjału w każdym z punktów prowadzi do obniżenia wartości działania!
[równanie P. zostanie rozwiązane gdy działanie obniży się do minimalnego]

Nadrelaksacja i podrelaksacja

Uogólnijmy schemat relaksacyjny:
do postaci:

$$\phi'_i = \frac{\phi_{i+1} + \phi_{i-1} + \Delta z^2 \rho_i}{2}$$

$$\phi'_i = (1 - \omega)\phi_i + \omega \frac{\phi_{i+1} + \phi_{i-1} + \Delta z^2 \rho_i}{2}$$

(wygląda jak
część starego rozwiązania + część nowego)

Wracamy do równania na zmianę działania:

$$\begin{aligned} (a'_i - a_i) \times (2\Delta z^2) &= 2(\phi'_i - \phi_i)(\phi'_i + \phi_i - (\phi_{i-1} + \phi_{i+1}) - \Delta z^2 \rho_i) \\ \dots &= 2\omega(\omega - 2) \left[-\phi_i + \frac{1}{2}(\phi_{i+1} + \phi_{i-1} + \Delta z^2 \rho_i) \right]^2 < 0 \text{ dla } \omega \in (0, 2) \end{aligned}$$

$\omega = 1$ relaksacja

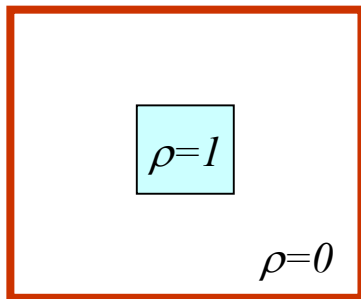
$\omega \in (0, 1)$ – podrelaksacja - mniej „nowego” rozwiązania akceptowane w iteracji

$\omega \in (1, 2)$ – nadrelaksacja – stare rozwiązanie jest usuwane z funkcji

uwaga: dotyczy relaksacji punktowej (nie globalnej) !

Na laboratorium zobaczymy, że globalna niebezpieczna dla $\omega > 1$

Rozwiązanie:

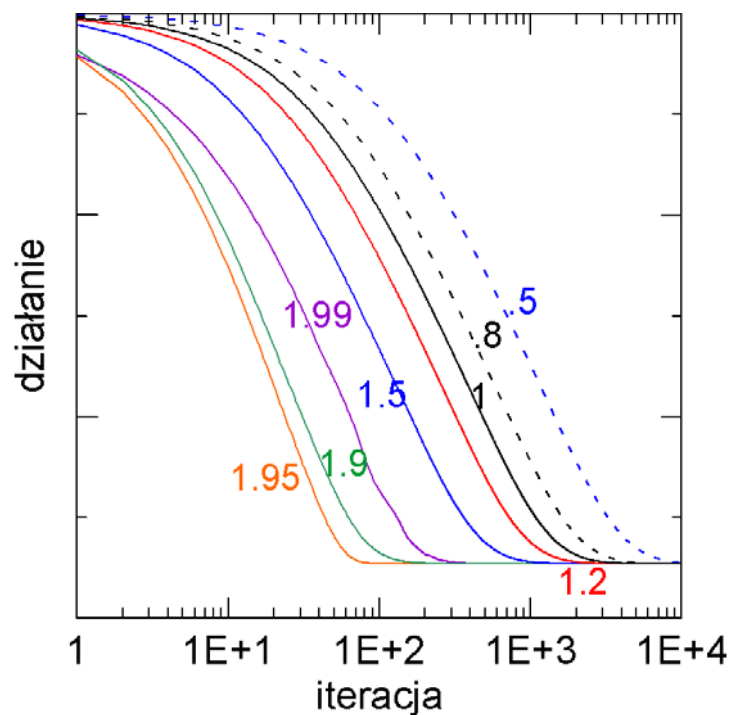
$$\phi = 0 \quad \nabla^2 \phi = -\rho$$

$$S = \int \left(\frac{1}{2} \mathbf{E}^2 - \rho \phi \right) dv = \int \left(\frac{1}{2} (\nabla \phi)^2 - \rho \phi \right) dv$$

pętla po i
pętla po j

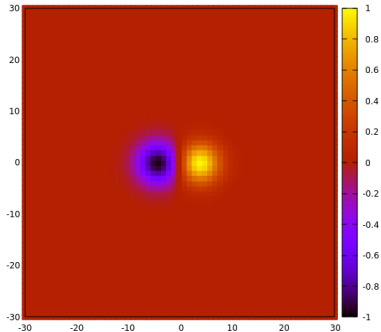
$$\phi'_{ij} = (1 - \omega) \phi_{ij} + \omega \frac{\phi_{(i+1)j} + \phi_{(i-1)j} + \phi_{i(j+1)} + \phi_{i(j-1)} + \Delta x^2 \rho_i}{4}$$

$$\phi_{ij} = \phi'_{ij}$$

pierwsze zadanie projektowe

- równanie Poissona w 2D
- $\nabla^2 u = -\rho(x, y)$
- gdzie gęstość ładunku $\rho(x, y) = \exp(-\frac{(x-x_0)^2+y^2}{d^2}) - \exp(-\frac{(x+x_0)^2+y^2}{d^2})$, $d = 4$, $x_0 = 4$.

pierwsze zadanie projektowe

- równanie Poissona w 2D
- $\nabla^2 u = -\rho(x, y)$
- gdzie gęstość ładunku $\rho(x, y) = \exp(-\frac{(x-x_0)^2+y^2}{d^2}) - \exp(-\frac{(x+x_0)^2+y^2}{d^2})$, $d = 4$, $x_0 = 4$.
- Siatka $[-N, \dots, N] \times [-N, \dots, N]$ z krokiem $dx = 1$ w obydwu kierunkach.
- Układ w metalowym uziemionym pudle $u(x, y) = 0$ gdy $|x| = N$ lub $|y| = N$.
Przyjmujemy $N = 31$.
- Warunek początkowy do rozwiązania: przyjmujemy $u = 0$.
- Przepis relaksacyjny
- $u(i, j) := \frac{u(i+1, j) + u(i-1, j) + u(i, j+1) + u(i, j-1) + \rho(i, j)dx^2}{4}$.
- Jedna iteracja procedury relaksacji polega na zastosowaniu wzoru (2) dla wszystkich punktów na siatce poza brzegiem.

pierwsze zadanie projektowe

- Zbieżność iterowanej funkcji śledzić licząc całkę z lagranżjanu układu ładunek-pole

$$a = \int_S \left[\frac{1}{2} \left(\frac{\partial u}{\partial x} \right)^2 + \frac{1}{2} \left(\frac{\partial u}{\partial y} \right)^2 - \rho(i, j)u(i, j) \right] dx dy, \quad (1)$$

- Operator pochodnej jest antyhermitowski $(f(x), \nabla g(x)) = -(\nabla f(x), g(x))$, więc

$$a = - \int_S \left[\frac{1}{2} \left(u \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} \right) + \frac{1}{2} \left(u \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} \right) + \rho(i, j)u(i, j) \right] dx dy, \quad (2)$$

- w wersji dyskretnej

$$a = - \sum_{i,j=-N+1}^{N-1} \left[\frac{1}{2} u(i, j) \frac{u(i+1, j) + u(i-1, j) - 2u(i, j)}{dx^2} \right] \quad (3)$$

$$+ \frac{1}{2} u(i, j) \frac{u(i, j+1) + u(i, j-1) - 2u(i, j)}{dy^2} \quad (4)$$

$$+ \rho(i, j)u(i, j)] dx dy. \quad (5)$$

- Im niższa wartość a tym bliżej dokładnego rozwiązania.
- Jakość rozwiązania przybliżonego można również ocenić odwracając równanie Poissona.

$$\rho'(x, y) = - \frac{u(i+1, j) + u(i-1, j) + u(i, j-1) + u(i, j+1) - 4u(i, j)}{dx^2}. \quad (6)$$

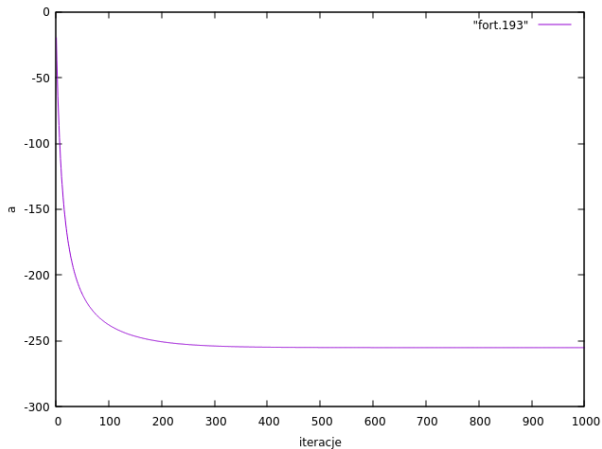
- W jakim stopniu ρ' reprodukuje ρ .

Zadanie 1.1 (40 pkt)

- Liczymy do 500 iteracji pętli relaksacyjnej.
- Startujemy od $u = 0$.
- 1.1. Narysować a od numeru iteracji.
- 1.2. Po setnej i pięćsetnej iteracji narysować u oraz:
- 1.3. ρ' i $\delta(x, y) = \rho'(x, y) - \rho(x, y)$.

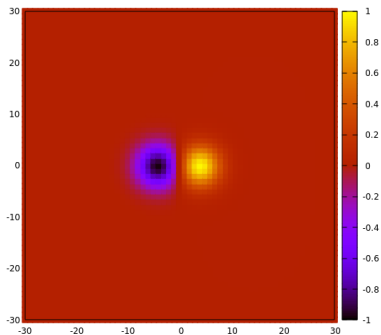
pierwsze zadanie projektowe

- film labez.gif
- całka funkcjonalna

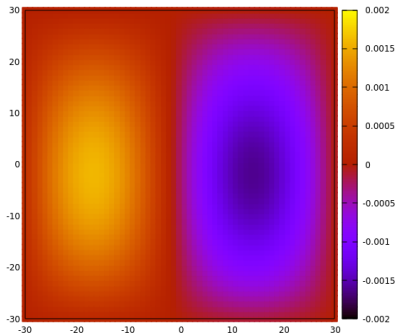
pierwsze zadanie projektowe

- odtworzenie gęstości po 500 iteracjach

pierwsze zadanie projektowe

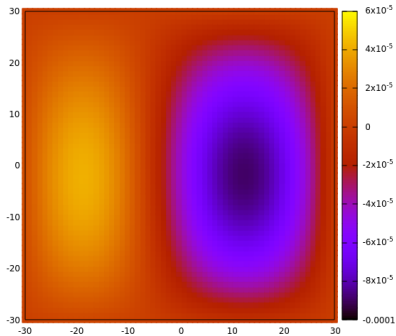
- różnica gęstość odtworzona i dokładna po 500 iteracjach

pierwsze zadanie projektowe

- różnica gęstość odtworzona i dokładna po 1000 iteracjach

- uwaga: gładki błąd

Zadanie 1.2 (40 pkt)

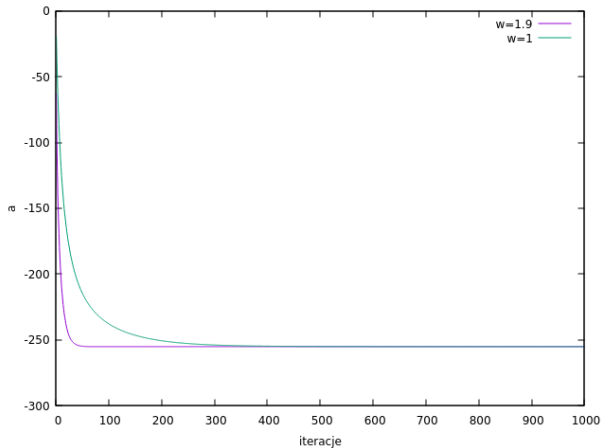
Modyfikacja wzoru relaksacyjnego

$$u(i, j) := (1 - w)u(i, j) + w \frac{u(i + 1, j) + u(i - 1, j) + u(i, j + 1) + u(i, j - 1) + \rho(i, j)dx^2}{4}, \quad (7)$$

z $w > 1$ daje przepis na iterację nazywaną nadrelaksacją, która bywa szybciej zbieżna od relaksacji dla $w > 1$. Przyjąć $w = 1.9$ i powtórzyć zadanie 1.1.

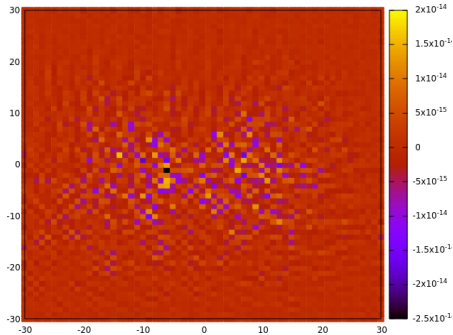
pierwsze zadanie projektowe

- działanie: relaksacja i nadrelaksacja

pierwsze zadanie projektowe

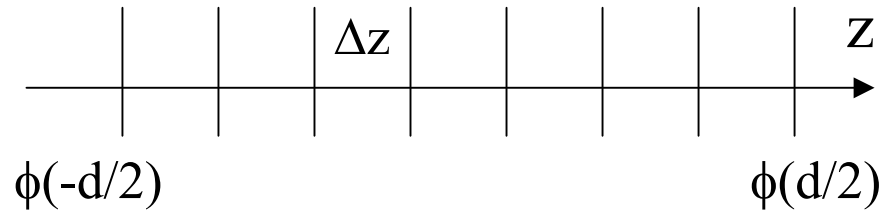
- różnica gęstość odtworzona i dokładna po 1000 iteracjach (nadrelaksacja)

- uwaga: błąd znacznie mniejszy, ale nie gładki.

Zdyskretyzowane równanie Poissona jako układ równań liniowych

$$\nabla^2 \phi = -\rho \quad \Bigg| \quad \text{1D} \quad \phi(z = -d/2) = \Phi_1, \quad \phi(z = d/2) = \Phi_2$$

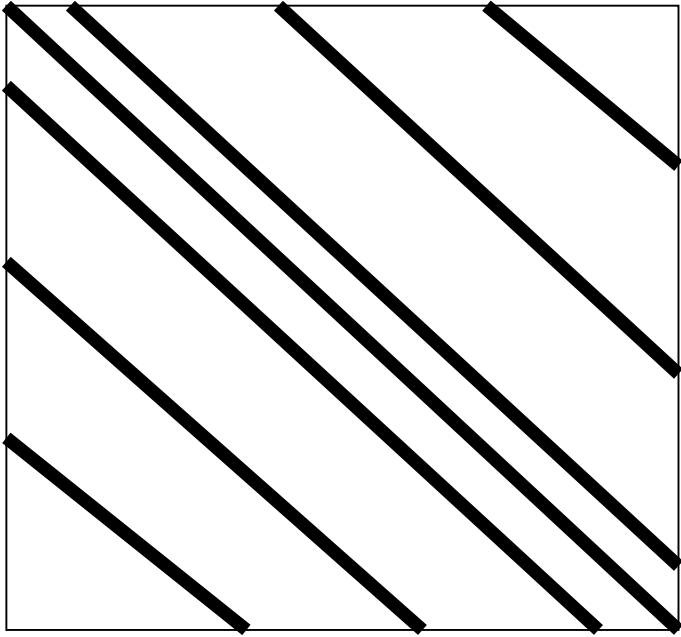
Metoda różnic skończonych

$$\phi_i'' = \frac{\phi_{i+1} + \phi_{i-1} - 2\phi_i}{\Delta z^2}$$

Układ równań $Au=b$

$$A = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 1 & -2 & 1 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & -2 & 1 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & -2 & 1 & \dots & 0 & 0 & 0 \\ \dots & & & & & & & & \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 1 & -2 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \quad u = \begin{pmatrix} \phi(-d/2) \\ \phi(-d/2 + \Delta z) \\ \phi(-d/2 + 2\Delta z) \\ \phi(-d/2 + 3\Delta z) \\ \phi(-d/2 + 4\Delta z) \\ \dots \\ \phi(d/2 - \Delta z) \\ \phi(d/2) \end{pmatrix} \quad b = \begin{pmatrix} \Phi_1 \\ -\Delta z^2 \rho(-d/2 + \Delta z) \\ -\Delta z^2 \rho(-d/2 + 2\Delta z) \\ -\Delta z^2 \rho(-d/2 + 3\Delta z) \\ -\Delta z^2 \rho(-d/2 + 4\Delta z) \\ \dots \\ -\Delta z^2 \rho(d/2 - \Delta z) \\ \Phi_2 \end{pmatrix}$$

niezerowe elementy w macierzy A (N na N), dla 3D równania Laplace'a

macierze są duże: rozmiar dla 3D: $N = 10^6$ już
w najprostszych zastosowaniach
(100 na 100 na 100),
ale do zapamiętania najwyżej
 $7 \times 10^6 \times 8$ bajtów = 55 MB

faktycznie dla równania Laplace'a
wystarczy pamiętać strukturę (kilka liczb)

Rozwiązać metodą dokładną czy iteracyjną?

dokładne metody rozwiązywania układów równań liniowych

Bartłomiej Szafran

14 kwietnia 2020

eliminacja Gaussa

- $x_1 + x_2 + 0x_3 + 3x_4 = 4$ (1)
- $2x_1 + x_2 - x_3 + x_4 = 1$ (2)
- $3x_1 - x_2 - x_3 + 2x_4 = -3$ (3)
- $-x_1 + 2x_2 + 3x_3 - x_4 = 4$ (4)
- używamy (1) aby wyeliminować x_1 z pozostałych równań
- (2) - 2(1) zamiast (2)
- (3) - 3(1) zamiast (3)
- (4) + (1) zamiast (4)
- $x_1 + x_2 + 0x_3 + 3x_4 = 4$ (1)
- $0x_1 - x_2 - x_3 - 5x_4 = -7$ (2)
- $0x_1 - 4x_2 - x_3 - 7x_4 = -15$ (3)
- $0x_1 + 3x_2 + 3x_3 + 2x_4 = 8$ (4)
- używamy (2) aby wyeliminować x_2 z pozostałych równań
- (3) - 4(2) zamiast (3)
- (4) + 3(2) zamiast (4)

- $x_1 + x_2 + 0x_3 + 3x_4 = 4$ (1)
- $0x_1 - x_2 - x_3 - 5x_4 = -7$ (2)
- $0x_1 + 0x_2 + 3x_3 + 13x_4 = 13$ (3)
- $0x_1 + 0x_2 + 0x_3 - 13x_4 = -13$ (4)
- URL został zredukowany do postaci trójkątnej, dolnoprzekątniowej, która pozwala na rozwiązanie przed wyliczenie kolejnych x_i o malejącym indeksie i (backsubstitution)
- $x_4 = 1$,
- $3x_3 + 13 = -13 \rightarrow x_3 = 0$
- $-x_2 - 5 = -7 \rightarrow x_2 = 2$
- $x_1 + 2 + 3 = 4 \rightarrow x_1 = -1$

eliminacja Gaussa

- $\mathbf{Ax} = \mathbf{b}$
- $E_1: a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n = b_1$
- $E_2: a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n = b_2$
- $\vdots$
- $E_n: a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 + \dots + a_{nn}x_n = b_n$
- macierz rozszerzona $\tilde{\mathbf{A}} = [\mathbf{A}|\mathbf{b}]$ rozmiar $n \times (n+1)$ z $a_{k,n+1} = b_k$
- jeśli $a_{11} \neq 0$ wykonujemy $E_j - \frac{a_{j1}}{a_{11}}E_1 \rightarrow E_j$ dla $j = 2, \dots, n$
- itd
- jeśli $a_{ii} \neq 0$ wykonujemy $E_j - \frac{a_{ji}}{a_{ii}}E_i \rightarrow E_j$ dla $j = i+1, \dots, n$
- $\tilde{\mathbf{A}} \rightarrow \tilde{\mathbf{A}}'$

$$\bullet \tilde{\mathbf{A}}' = \begin{bmatrix} a'_{11} & a'_{12} & \dots & a'_{1n} & \vdots & a'_{1,n+1} \\ 0 & a'_{22} & \dots & a'_{2n} & \vdots & a'_{2,n+1} \\ \vdots & \ddots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & a'_{nn} & \vdots & a'_{n,n+1} \end{bmatrix}$$

eliminacja Gaussa

- $$\tilde{\mathbf{A}}' = \begin{bmatrix} a'_{11} & a'_{12} & \dots & a'_{1n} & \vdots & a'_{1,n+1} \\ 0 & a'_{22} & \dots & a'_{2n} & \vdots & a'_{2,n+1} \\ \vdots & \ddots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & a'_{nn} & \vdots & a'_{n,n+1} \end{bmatrix}$$

-

$$\begin{array}{cccccc} a'_{11}x_1 & a'_{12}x_2 & \dots & a'_{1n}x_n & = & a'_{1,n+1} \\ 0 & a'_{22}x_2 & \dots & a'_{2n}x_n & = & a'_{2,n+1} \end{array}$$

-

$$\begin{array}{cccccc} \vdots & \ddots & \ddots & \vdots & & \vdots \end{array}$$

$$\begin{array}{cccccc} 0 & 0 & \ddots & a'_{n-1,n-1}x_{n-1} & a'_{n-1,n}x_n & = & a'_{n-1,n+1} \\ 0 & 0 & & \dots & a'_{nn}x_n & = & a'_{n,n+1} \end{array}$$

-

$$x_n = \frac{a'_{n,n+1}}{a'_{n,n}}$$

-

$$x_{n-1} = \frac{a'_{n-1,n+1} - a'_{n-1,n}x_n}{a'_{n-1,n-1}}$$

-

$$x_i = \frac{a'_{i,n+1} - \sum_{j=i+1}^n a'_{i,j}x_j}{a'_{i,i}}$$

eliminacja Gaussa

- (i)-ty krok: jeśli $a_{ii}^{(i)} \neq 0$ wykonujemy $E_j - \frac{a_{ji}}{a_{ii}} E_i \rightarrow E_j$ dla $j = i + 1, \dots, n$
- procedura zawiedzie jeśli $a_{ii}^{(i)}$ *pivot* będzie zerowy
- przykład $\mathbf{A} = \begin{bmatrix} 1 & -1 & 2 & -1 \\ 2 & -2 & 3 & -3 \\ 1 & 1 & 1 & 0 \\ 1 & -1 & 4 & 3 \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} 1 & -1 & 2 & -1 \\ 0 & 0 & -1 & -1 \\ 0 & 2 & -1 & 1 \\ 0 & 0 & 2 & 4 \end{bmatrix} \rightarrow (2) \leftrightarrow (3)$
- Jeśli wygeneruje się zerowy pivot, lub bardzo blisku zeru, należy zamienić miejscami równanie (i) oraz (k) $>$ (i), takie że $a_{kk}^{(i)}$ duże
- problem jest nie do usunięcia, jeśli URL jest osobiwy - wtedy nie ma jednoznacznego rozwiązania URL
- *Gaussian elimination with pivoting and backsubstitution*

eliminacja Gaussa

- liczba operacji dla eliminacji Gaussa
- dla danego i , dla $E_j - \frac{a_{ji}}{a_{ii}} E_i \rightarrow E_j$ dla $j = i, \dots, n$
- liczba operacji dzielen: $(n - i)$, liczba mnożeń $(n - i) \times (n - i)$
- liczba dodawań: $(n - i) \times (n - i)$
- dla danego i operacji jest rzędu n^2
- ogólnie liczba operacji dla eliminacji jest rzędu n^3
- dla podstawienia wstecznego: liczba operacji jest n^2

faktoryzacja macierzy

- problem:
- $\mathbf{Ax} = \mathbf{b}$
- rozwiązywany wielokrotnie dla różnych prawych stron
- dobrą inwestycją jest faktoryzacja macierzy na iloczyn macierzy trójkątnych (koszt n^3 , tak że kolejne prawe strony znajdziemy wykonując podstawienia podobne do backsubstitution).
- **dekompozycja LU** : iloczyn dolno- $\mathbf{L}$ i górno- $\mathbf{U}$ przekątniowych macierzy
- $\mathbf{A} = \mathbf{LU}$
- $\mathbf{LUx} = \mathbf{b}$
- $\mathbf{Ux} = \mathbf{y}$ (2)
- $\mathbf{Ly} = \mathbf{b}$ (1) - rozwiązujemy na $\mathbf{y}$
- kiedy (1) rozwiązane, rozwiązujemy (2)

dekompozycja LU

- problem:

- $\mathbf{A} = \mathbf{LU}$, $a_{ij} = \sum_{k=1}^n l_{ik} u_{kj}$, $a_{ij} = \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} u_{kj} + u_{ij}$

- $$\begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \ddots & \ddots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & a_{n3} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 & \dots & 0 \\ \vdots & \ddots & \ddots & \ddots & \vdots \\ l_{n1} & l_{n2} & l_{n3} & \dots & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} u_{11} & u_{12} & u_{13} & \dots & u_{1n} \\ 0 & u_{22} & u_{23} & \ddots & u_{2n} \\ \vdots & \ddots & \ddots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & u_{nn} \end{bmatrix}$$

- $a_{1j} = u_{1j}$ (pierwszy wiersz $\mathbf{U}$)
- $a_{i1} = l_{i1} u_{11} \rightarrow l_{i1}$ (pierwsza kolumna $\mathbf{L}$)
- $a_{2j} = u_{2j} + l_{21} u_{1j} \rightarrow u_{2j}$ (drugi wiersz $\mathbf{U}$)
- $a_{j2} = l_{j1} u_{12} + l_{j2} u_{22} \rightarrow l_{j2}$ (druga kolumna $\mathbf{L}$)
- złożoność n^3 , po faktoryzacji iloczyn diagonali $\mathbf{U}$ to wyznacznik $\mathbf{A}$.

dekompozycja LU

- $\mathbf{Ly} = \mathbf{b}$

- $$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 & \dots & 0 \\ \vdots & \ddots & \ddots & \ddots & \vdots \\ l_{n1} & l_{n2} & l_{n3} & \dots & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \vdots \\ b_n \end{bmatrix}$$

- $\mathbf{Ux} = \mathbf{y}$

- $$\begin{bmatrix} u_{11} & u_{12} & u_{13} & \dots & u_{1n} \\ 0 & u_{22} & u_{23} & \ddots & u_{2n} \\ \vdots & \ddots & \ddots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & 0 & \dots & u_{nn} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \vdots \\ x_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_n \end{bmatrix}$$

dekompozycja LU

- ogólne metody na rozwiązywanie układów równań liniowych, dla problemu $n \times n$ wykorzystują pamięć rzędu n^2
- z góry znany czas rozwiązania problemu, rzędu n^3

LU: wariant dla macierzy trójkątnej

dla $n=N-1$

$$\mathbf{A} = \begin{pmatrix} a_1 & c_1 & & & \\ b_2 & a_2 & c_2 & & \\ & & \ddots & \ddots & \ddots \\ & & & b_n & a_n & c_n \end{pmatrix}$$

rozwiązać $\mathbf{A}\mathbf{u}=\mathbf{f}$

dekompozycja

$$\mathbf{A}=\mathbf{LU}$$

$$\mathbf{LU}\mathbf{u}=\mathbf{f}$$

$$\mathbf{L} = \begin{bmatrix} 1 & & & & \\ \beta_2 & 1 & & & \\ & \beta_3 & 1 & & \\ & & \ddots & \ddots & \\ & & & \beta_n & 1 \end{bmatrix}, \quad \mathbf{U} = \begin{bmatrix} \alpha_1 & \gamma_1 & & & \\ & \alpha_2 & \gamma_2 & & \\ & & \ddots & \ddots & \\ & & & \alpha_{n-1} & \gamma_{n-1} \\ & & & & \alpha_n \end{bmatrix}$$

$$\gamma_i = c_i$$

$$\alpha_1 = a_1,$$

$$\beta_i = b_i / \alpha_{i-1}$$

$$\alpha_i = a_i - \beta_i \gamma_{i-1}$$

$$\mathbf{U}\mathbf{u}=\mathbf{z}$$

$$\mathbf{L}\mathbf{z}=\mathbf{f}$$

$$z_1 = f_1$$

$$z_2 = f_2 - \beta_2 z_1$$

$\vdots$

$$z_i = f_i - \beta_i z_{i-1}$$

$$u_n = z_n / \alpha_n$$

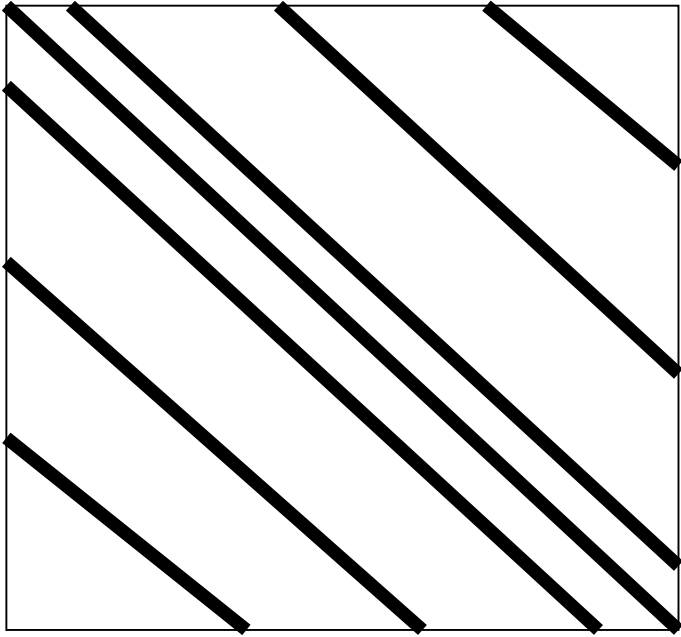
$$u_{n-1} = \frac{z_{n-1} - \gamma_{n-1} u_n}{\alpha_{n-1}}$$

itd..

5n mnożeń /dzielen
3n dodawań / odejmowań

podczas gdy eliminacja Gaussa
 $n^3/3$ operacji

niezerowe elementy w macierzy A (N na N), dla 3D równania Laplace'a

macierze są duże: rozmiar dla 3D: $N = 10^6$ już
w najprostszych zastosowaniach
(100 na 100 na 100),
ale do zapamiętania najwyżej
 $7 \times 10^6 \times 8$ bajtów = 55 MB

faktycznie dla równania Laplace'a
wystarczy pamiętać strukturę (kilka liczb)

Rozwiązać metodą dokładną czy iteracyjną?

Rozwiązujemy raczej metodą iteracyjną a nie dokładną:

metody „dokładne”:

- przepis dający rozwiązanie w ściśle określonej liczbie kroków
- złożoność rzędu N^3 [(operacje na macierzy El. Gaussa, LU N^3)
podstawienie – N^2]
- operacje na macierzy – niszczą jej rzadką, pasmową strukturę (ogólna macierz double 10^6 na 10^6 - około 1 TB)

metody „iteracyjne”: $x := Mx + c$ (dla układu $Ax = b$,
macierz iteracji M , różna od A)

- każda iteracja N^2 operacji
- nie zmienia struktury macierzy
- problem zbieżności i strategii prowadzenia iteracji

układ równań: $Ax=b$

metody iteracyjne, postać ogólna: $x:=Mx+c$

konstrukcja M : dokładne rozwiązanie układu musi spełniać
przepis iteracyjny $x=Mx+c$
dobrze gdy M rzadka (dla Jakobiego jest, ale dla GS – nie)

równanie własne $Mv_l = \lambda_l v_l$

metody iteracyjne zbieżne wtedy i tylko wtedy, gdy promień
spektralny macierzy iteracji M [największy moduł wartości własnej]

$$\rho(M) < 1$$